

УДК 316.2

В.В. ЩЕРБИНА

ОСОБЛИВОСТІ ПОСТМОДЕРНОГО СУСПІЛЬСТВА З ПОГЛЯДУ ЗАХІДНОЇ СОЦІОЛОГІЇ ПОСТМОДЕРНІЗМУ

У статті проаналізовано погляди провідних західних соціологів постмодерну щодо особливостей та рис постмодерного суспільства. Відзначається зокрема, його некерованість, непередбачуваність, плюральність, недетермінованість. У суспільстві збільшується роль культурологічного фактора. Людина втрачає чітку соціальну ідентифікацію, через що збільшується роль тіла як опори самоідентифікації та споживання.

Ключові слова: *постмодерн, соціологія постмодерну, З. Бауман, риси постмодерну, постмодерна особистість, постмодерне суспільство.*

Вихід постмодернізму в соціологію є дещо запізним порівняно з проникненням його в інші сфери знання й культури і достатньо суперечливим. Тривалий час ряд соціологів, переважно зарубіжних, працював у руслі постмодерністської тематики і методології, навіть не підозрюючи цього. Мова йде передусім про різнопланові інтерпретації сутності й образу постіндустріального суспільства. Попри саму розбіжність в термінології, виборі тематики та інтерпретації, західні соціологи одноставно декларують та обґрунтовують появу суспільства нового типу, яке суттєво відрізняється від попереднього.

Мета статті – здійснити критичний аналіз особливостей та рис постмодерного суспільства, виокремлених провідними західними соціологами.

Вітчизняна соціологія активно досліджує проблеми постмодернізму. Цьому зокрема сприяють переклади творів як класиків постмодерністської соціології Д. Белла, З. Баумана, Ж.-П. Ліотара, П. Бурдьє, А. Турена, Ж. Бодрійяра так і їх інтерпретаторів. Серед останніх можна назвати праці С. Леша “Соціологія постмодернізму” [1], В. Вельша “Наш постмодерний модерн” [2].

Проблематикою сутності постмодерну активно займається низка українських соціологів, зокрема: В. Бурлачук, Ю. Романенко, В. Судаков, В. Танчер та ін.

Постіндустріальне суспільство є лише іншою назвою постмодерного суспільства. Отже, теоретиків постіндустріального суспільства можемо з повним правом назвати постмодерністами, приєднавшись до думки В. Вельша [2] і деяких інших мислителів, у тому числі самих модерністів [3, с. 125–126], згідно з якою концепція постіндустріального суспільства є також і концепцією постмодерного суспільства.

Одним якщо не з перших, то найбільш помітних літературних джерел такого роду є концепція “активного суспільства” А. Етціоні.

Постіндустріальне (за його термінологією “активне”, бо автор акцентує увагу головним чином на здійсненні соціальних інновацій у такому суспільстві) постає як принципово новий тип суспільства не через різкий розрив, як у постмодерністів, а через більш повільну, хоч і незворотну, його трансформацію чи реконструкцію. Акцентує ж А. Етціоні головним чином на технологічних та інших об’єктивних передумовах його появи, на відміну від постмодерністів, які беруть до уваги головним чином відмінності в культурі та способі мислення.

Активний варіант постіндустріального (постмодерного) суспільства означає, що воно, на відміну від технократичного, само себе автономно, динамічно та плюрально перманентно видозмінює, ніби “переробляє”. Дещо інші терміни, але дуже близькі до цього самого змісту пропонує французький соціолог А. Турен, який визначає сучасне суспільство як таке, що “постійно працює над самим собою”.

Сам термін “постмодерне” суспільство, на думку деяких авторів, у тому числі В. Вельша, введений у науковий обіг американським соціологом Д. Рісманом (1958) у праці “Праця і дозвілля в постмодерному суспільстві” підтримав А. Турен. Проте значного поширення цей термін набув завдяки публікаціям Д. Белла “Поява постіндустріального суспільства” (1973) [3, с. 42].

Що стосується самого Д. Белла, то він окреслює контури постіндустріального суспільства переважно на основі появи технологій принципово нового типу, наприклад, інтелектуальних машин, пов’язаних з уже існуючими, а також принципово нових технології, форм праці та зайнятості. Постіндустріальному суспільству властиві, на його думку, примат теоретичного знання, поєднання норм і технології, а також принципово нові функції і практика планування й управління суспільними процесами. Д. Белл також прагнув довести, що постіндустріальне суспільство вже виникло і активно формується протягом близько 100 років шляхом всебічної технізації всіх його сегментів. Але зараз це відбувається, і в цьому полягає пафос історичного моменту, небувало активними темпами і в небачених раніше масштабах.

На думку ж В. Вельша, “наклеювання етикетки” постмодерного на постіндустріальне суспільство є хибною тезою. Те, що має спільний висхідний пункт, зовсім не обов’язково рухається в тому самому напрямі та тим самим темпом. Технологічна спільність постпромислового і постмодерного суспільства конкретно виявляється в цілком очевидній соціальній розбіжності (це знайшло відображення в подальшому в дещо поспішній їх ідентифікації також у Ж.-П. Ліотара). В цілому ж з принципової точки зору постмодерну суспільні цілі, зміст і спрямованість соціальних проектів тут мали принциповіше значення. Адже технократична спрямованість соціального проекту зайвий раз засвідчує

його раціоналістичний і абстрактно-логіцистський спосіб мислення, що в принципі нехарактерне для постмодернізму.

Не зовсім прийнятним не лише для постмодернізму, а й для всіх інших течій соціології є штучний розрив суспільства (виробництва, науки, технології, споживання, розваг тощо) і культури (художнього виробництва, культурного символізму, естетизації побуту та ін.). Це є принциповою характеристикою, що відображає різноспрямованість і несумісність ціннісних орієнтацій.

Саме тому постмодерне суспільство стає нездоланно плюральним. Проте така плюральність турбує соціологів різних напрямів і орієнтацій, у тому числі і явних та принципових противників постмодернізму, наприклад, Ю. Хабермаса. Він у принципі погоджується з Д. Беллом стосовно бачення ним майбутньої перспективи. Але зовсім не прагне зняття стверджуваної Д. Беллом принципової плюральності постмодерного суспільства і наполегливо пропонує як альтернативу такій плюральності введення поняття “життєсвіт” як такого сектора людської активності, де вказані суперечності знімаються. Як бачимо, тут пропонується деяка соціальна терапія подолання болісного розщеплення світу.

Досить поширеним серед постмодерністів, особливо тієї їх частини, яка спрямована на дослідження соціальних процесів, є звинувачення модерного суспільства в породженні “суспільства споживання”, тобто такого суспільства, в якому споживання стає визначальною передумовою, перманентним дієвим чинником і кінцевою метою будь-якої індивідуальної чи колективної суспільної активності. В цьому сенсі постмодерністи діють у рамках логіки, в якій одна риса відривається від інших, набуває самостійного чи навіть визначального значення, стаючи всезагальним експлікативним чинником. У разі виділення однієї сфери, причини, чинника чи фактора постмодерністи особливо акцентують на споживанні як потужному трансформаторі всіх суспільних відносин. Особливо помітно це в працях сучасного англійського соціолога З. Баумана. “Що постмодерна теорія повинна відкинути насамперед, – починає він свої міркування, – так це посилення на “організмичні” передумови, тотальну врівноваженість соціальних систем, їх принципову координованість і закрити на саму себе тотальність з належною мірою внутрішньої пов’язаності, погодженості чи нестримним прагненням до неї, поєднаними органічними внутрішньо між собою взаємозалежними зв’язками, спрямованими на їх подальшу ще більшу взаємну пов’язаність і рівновагу” [4, с. 118].

Фундаментальною властивістю постмодерної ситуації є абсолютна недетермінованість і глобальна невизначеність як щодо минулого, яке є лише штучною конструкцією, так і щодо майбутнього, яке є, в кращому випадку, марною надією, чи то лише соціологів, чи людства в цілому.

Отже, постмодерністська концепція суспільства може, і це в кращому випадку, бути задоволеною використанням таких понять як “система”, в її звичайному, ортодоксальному значенні, тобто як визнання

того простого факту, що ціле – більше його частин, а колективна дія помітніша і впливовіша за наслідками, ніж індивідуальна. Тому було б краще і продуктивніше взагалі відмовитись від поняття “суспільство”, маючи на увазі, що воно не позначає ніякої достатньо впорядкованої цілісності, а взяти на озброєння більш точний термін “суспільність”, “соціальність”, тобто такі поняття, які супроводжують, а не визначають апріорі соціальну модальність як діалектичну гру залежності та свободи.

З. Бауман стверджує, що постмодернізм долає “класичну” соціологію, вводячи в аналіз дію та її суб’єкта чи агента, а також його (суб’єкта, агента) “соціальні операції”, де соціальна ситуація стає територією взаємодії свободи і необхідності. В результаті такої трансформації дія стає можливою, осмисленою, ідентифікованою. Через мотивацію і прогнозування з’являється той життєвий проект або “справа життя”, завдяки чому діючі агенти через вибір свого проекту і протистояння проекту інших утворюють деяку мережу відносин, уступок, протистоянь і залежностей, завдяки чому суспільність самоконститується, із потенціального переходить у дійсний стан, тобто стає власне суспільством. Отже, соціабельність співіснування, само конституювання і самогрупування, самозбирання (selfassembly) займають, на думку З. Баумана, в постмодерністській концепції суспільства центральну роль, яку класична ортодоксія відводила “суспільству”, “нормативному порядку”, “групі” чи “соціогруповій структурі”, “соціалізації” і “контролю”. Тут, на нашу думку, наявне помилкове ототожнення сучасної, або “класичної” соціології виключно зі структурним функціоналізмом, а суспільства – із соціальним порядком, що зовсім не так.

У результаті таких передумов, фактажу та його осмислення постає певний образ постсучасного суспільства. Воно виглядає як складний комплекс, або внутрішньо впорядкована у своїх частинах система, найбільш суттєвими рисами якої є: непередбачуваність функціонування чи (та) смислу; відсутність контролю над нею якихось зовнішніх чи внутрішніх факторів або, щонайменше, неможливість чітко фіксувати чи однозначно їх описати [4, с. 124].

Постмодерна суспільність є органічним, а не механічним комплексом завдяки тому, що будь-яка доступна аналізу соціальність не є і ніколи не зможе бути деяким пов’язаним у своїх частинах цілим, назавжди упорядкованим завдяки існуванню якогось домінуючого фактора, будь-то історична особа, група, формальна організація чи якийсь знеособлений продукт типу ідеології, міфу, утопії, заклику, програми чи чогось іншого у цьому самому роді. Тобто суспільність, соціум, хоч і мають деяку видимість впорядкованості та поєднаності частин, тим не менше не має властивості бути завершеною організацією, особливо такою структурою, яка керується, управляється і направляється з одного або декількох обмежених у кількості центрів. Усупереч окремим відносно впорядкованим сегментам, суспільство як деяка тотальність є випадковим комплексом випадкових процесів, пов’язаних між собою випадковими

зв'язками і відносинами. Самі ж соціальні суб'єкти настільки відмінні між собою діями, засобами, можливостями й обставинами, що навіть окремо взяту соціальну ситуацію ніколи не вдається писати і пояснити повно і вичерпно. Елементи будь-якої ситуації для цього занадто зовнішньо і формально між собою пов'язані, занадто зайняті реалізацією власних намірів, планів і потреб, занадто байдужі один до одного і, нарешті, занадто незалежні у своїх діях [4, с. 128–132].

Перебільшення з одного боку тут породжують, негативно взаємно відображаючись, такі самі перебільшення з іншого боку. Така взаємна автономність означає, що суб'єкти, діячі, соціальні агенти лише частково об'єктивно і суб'єктивно залучені в одну і ту саму ситуацію та беруть у ній участь лише поверхово і в більшості випадків формально. Врешті-решт не лише тому, що не можуть повністю поєднати свої наміри і цілі, а й поділити чи об'єднати використовувані при цьому ресурси. Для них всі інші – не більш ніж сукупність можливостей і часткових обмежених перспектив, а також проблем, незручностей і всіляких обмежень. Ідеальна соціальна ситуація в цьому контексті для них така, де максимум можливостей і мінімум проблем, інакше кажучи, максимум прибутків і мінімум витрат. Власне, це дуже поширений трюїзм, який, між іншим, повторює формулу раціональної дії М. Вебера, лише сформульовану в більш пасивному, споглядальному чи пасивно-терплячому, навіть страдницькому вигляді. У такому образі соціальної взаємодії всі колективні, персональні чи формальні суб'єкти (агенти дії) виявляються дещо усіченими, узагальнено стандартизованими, де всі мають свій умовно половинчастий набір маленьких вигод, зисків, прибутків і побутово-домашніх перемог, а також власних безбарвних і посередницьких поразок і страждань. У такій мережі середньопересічних відносин і взаємодій виникає хронічно невизначений потік подій, ситуативно задана очевидність і зрозумілість яких приховує їх дійсний внутрішній зміст. Соціальні діячі в ній не можуть адекватно визначити суть чужих та власних дій; вони відчують себе маріонетками в чужій грі, сценариста і постановника якої вони не бачать, а прихованого і таємничого задуму не розуміють.

При цьому вони втрачають свою власну ідентичність, як і ідентичність своїх співдіячів. Їх дії видаються їм випадковими, необґрунтованими, невмотивованими, а тому чужими, агресивними і загрозливими. Наслідком такої взаємодії виступає така ситуація, коли власний життєвий проект (life project), тобто стабільна життєва орієнтація на зрозумілу перспективу, перманентна зрозуміла самоідентичність, стійке розуміння себе, ситуації та “інших” трансформується в нескінченне, стурбоване і невизначене самоконституювання незрозумілим навіть самому собі задумом, у незрозумілих обставинах і з малозрозумілою кінцевою перспективою.

За умов такої невизначеності, сумнівів і непевності єдиним зрозумілим, самоочевидним і доступним сприйняттю та усвідомленню із

цього соціального виявляється лише одне, найменш соціальне явище чи предмет – людське тіло і його природні потреби, спонуки, прагнення та імпульси. Воно відносно стабільне, його “життя” зрозуміле і очевидне, воно фактично і являє собою те саме життя, яке людина безнадійно прагне віднайти в соціальних актах, які при більш близькому розгляді виявляються зовсім і не життям, а скоріше деякою його фікцією. Водночас “життєвий проект” людського тіла визначений наперед і не лише в загальному досить туманному значеннях, а конкретно, у вигляді періодів чи фаз особистої біографії.

Ідентичність актора як суб’єкта дії постійно зазнає різнопланових впливів, не даючи змоги набути чіткості, однозначності й адекватності своїй сутності на різних етапах реалізації задуму.

В принципі, така ідентичність могла б бути конструювана за наявності певного проекту, відповідного й адекватного поставленій меті, проте це неможливо через різноплановість окремих відрізків дій. Тому доводиться діяти методом “проб і помилок”. Суперечливість ситуації у зв’язку з цим посилюється ще й тим, що на кожному конкретному відрізку руху немає можливості звірити пройдений шлях із кінцевою метою через відсутність надійних критеріїв перевірки, особливо якщо мати при цьому на увазі такий інструмент або таку вимогу надійності вимірювання, як числовий вираз застосовуваних масштабів.

Це сильно підриває надійність і ефективність самоконституювання та (чи) самореалізації. Основна суперечність тут полягає в тому, що ефективність окремих епізодів дії не гарантує реалізації кінцевої мети; досягнення кінцевої мети не обов’язково передбачає (а скоріше – не гарантує) ефективності кожного дієвого епізоду чи доцільності кожного відрізка руху. Саме цим самоконструювання (ми будемо по можливості дотримуватися виразів самого З. Баумана) відрізняється від самопроекткування, як задум, проект та їх реалізація. В проекті не лише надто невиразно, розпливчасто окреслено задум, а й досить маловиразно проглядаються стани його реалізації. Тому, за З. Бауманом, немає ніяких підстав розглядати самореалізацію в поняттях розвитку, самовдосконалення, прогресу чи чогось у цьому роді. Єдине, що можна сказати в цьому випадку з достатньою певністю, що з особою відбуваються якісь зміни.

І знову таки доводиться і в цьому випадку звертатись до тіла. Саме в цій царині (у змінах тілесних форм, конститутивних ознак чи зовнішніх рис загальної людської фізіології) процес самоконституювання можна фіксувати, описати, виразити, закріпити й окреслити з достатньою упевненістю, точністю та очевидністю. З цих самих причин можна констатувати, що саме тілесні зміни досить часто, якщо не постійно, враховуються як цілі самоконституювання, так і критеріїв досягнуваності їх на кожному окремому відрізку окремо взятого руху та життєвої траєкторії взагалі. Це саме є тим, що взагалі привертає увагу соціального доквілля, завдяки чому вони взагалі фіксують наявність та ідентичність

будь-якого окремо взятого суб'єкта дії. Тому не дивно, що культивування тіла привертає до себе куди більше уваги, ніж, наприклад, розвиток інтелекту чи вдосконалення духу, а наявність у побутовому (і не тільки) спілкуванні тематики щодо їжі, структури фізичних вправ, пошуків “свіжого” повітря, як також алкоголізму, наркоманії, вагітності, пологів тощо явно переважає всі інші. Завдяки цьому медицина як “завідувач” тіла, поряд із продуктовими магазинами, ресторанами, закладами швидкого харчування, стадіонами, фізкультурою, спортом, явно домінує в сучасному соціальному пейзажі. Тому різні “спеціалісти з тіла” поступово все більше витісняють з поля соціального впливу, орієнтації і настанов “спеціалістів з душі”, підпорядковуючи своєму впливу все більше аспектів людської поведінки: харчування, любовних стосунків, переконливих ціннісних орієнтацій, навчання, виховання тощо, в тому числі політику, державне і муніципальне управління, а зайняття тих чи інших посад все більше визначається сприйнятливою зовнішністю і тілесною досконалістю.

Церква, школи, університети та інші традиційні “заклади благопристойності” під тиском цих нових обставин поступово відходять на соціальну периферію.

Постійна неповна досяжність, а скоріше – повна недосяжність реальних цілей самоконституювання, породжує необхідність у їх заміниках, тобто потребу в уявних цілях та уявних процесах і результатах їх досягнутості. Дешеві продовольчі субститути при цьому замінюють омріяну структуру харчування, дешевий одяг а pret (для повсякденного носіння) – елітне вбрання, штучний “елегантний” профіль дешевих автомобілів – іномарки, амбіційні із штучним аристократизмом “забігайлівки” – дорогі ресторани тощо. Тут і проглядається саме той аспект сучасної соціальної дійсності, котру постмодерністи іменують як сферу наслідування, субститути (замінників дійсних речей), симуляції і симулякрів. Реальний процес “вибору себе”, “самовизначення і самореалізації” замінюється тут їх порожньою видимістю, беззмістовною і формальною подібністю, символічною належністю і реалізацією. Тому, за З. Бауманом, немає ніяких підстав розглядати самореалізацію в поняттях розвитку, самовдосконалення, прогресу чи чогось у цьому роді. Єдине, що можна сказати в цьому випадку з достатньою певністю, що з особою відбуваються якісь зміни.

Свобода вибору тут підміняється схожою і повторюваною різноманітністю пропорцій того самого, а можливість самореалізації – метушливою активністю безглуздої повсякденності одного й того самого.

Реальна доступність при цьому підміняється видимістю вибору, насолода – задоволенням, кохання – сексом, сенс життя – удаваною різноманітністю пустопорожніх форм активності, людське призначення – накопиченням непотребу з іноземних магазинів секонд-хенду (дешевих товарів).

Ілюзорна доступність речей і товарів породжує “порожні” потреби, штучно викликана ненаситність задоволення якими перетворює формальну

свободу споживання в реальну залежність від виробника та продавця, тобто одночасно і від виробництва, і від ринку. В цій частині соціальна теорія постмодернізму виглядає як критика існуючої повсякденності без представлення продуктивного проекту трансформації повсякденності. Критика як більш проста розумова операція тут явно переважає над “соціальним конструюванням”.

Висновки. Отже, основними рисами постмодерну є такі. Постмодерне суспільство, на відміну від модерного, само себе автономно, динамічно та плюрално перманентно видозмінює, ніби “переробляє”. Постмодерне суспільство стає нездоланно плюралним. Важливим фактором трансформації всіх суспільних відносин постмодерністи вважають споживання. Фундаментальною властивістю постмодерної ситуації є абсолютна недетермінованість і глобальна невизначеність як щодо минулого, яке є лише штучною конструкцією, так і щодо майбутнього. Постмодернізм долає “класичну” соціологію вводячи в аналіз дію та її суб’єкта чи агента, а також його (суб’єкта, агента) “соціальні операції”, де соціальна ситуація стає територією взаємодії свободи і необхідності.

Суттєвою рисою постмодерну є його непередбачуваність. Тобто суспільність, соціум, хоч і мають деяку видимість впорядкованості та поєднаності частин, тим не менше не має властивості бути завершеною організацією, особливо такою структурою, яка керується, управляється і направляється з одного або декількох обмежених у кількості центрів. Соціальні діячі втрачають свою власну ідентичність, а також ідентичність своїх співдіячів. Їх дії видаються їм випадковими, необґрунтованими, невмотивованими, а тому чужими, агресивними і загрозливими.

За умов такої невизначеності, сумнівів і непевності єдиним зрозумілим, самоочевидним і доступним сприйняттям та усвідомленню із цього соціального виявляється лише одне, найменш соціальне явище чи предмет – людське тіло і його природні потреби, спонуки, прагнення та імпульси. Тому різні “спеціалісти з тіла” поступово все більше витісняють з поля соціального впливу, орієнтації і настанов “спеціалістів з душі”, підпорядковуючи своєму впливу все більше аспектів людської поведінки

Список використаної літератури

1. Скот Леш. Соціологія постмодернізму / Леш Скот ; [пер. з англ. Ю. Олійник]. – К. : Кальварія, 2003. – 343 с.
2. Вельш В. Наш постмодерний модерн : пер. з нім. / В. Вельш. – К. : Альтерпрес, 2004. – 323 с.
3. The Postmodernism reader. Foundational Texts / ed. by M. Drolet. – London ; New York : Routledge, 2004. – 332 p.
4. Bauman Z. Intimation of Post modernity / Z. Bauman. – London : Routledge, 1992. – 187 p.

Щербина В.В. Особенности постмодернистского общества с точки зрения западной социологии постмодернизма

В статье анализируются взгляды ведущих западных социологов постмодерна относительно особенностей и черт постмодерного общества. Отмечается, в частности, его неуправляемость, непредсказуемость, плюральность, недетерминированность. В обществе увеличивается роль культурного фактора. Человек теряет четкую социальную идентификацию, в связи с чем увеличивается роль тела как опоры идентификации и потребления.

Ключевые слова: *постмодерн, социология постмодерна, З. Бауман, черты постмодерна, постмодерная личность, постмодерное общество.*

Shcherbina V. Features of post-modern society in terms of Western sociology of postmodernism

This article analyzes the views of leading western sociologists about the characteristics of postmodern traits and postmodern society. There is, in particular, its uncontrollability, unpredictability, the plurality, nondetermination. In a society increases the role of cultural factors. Man loses a clear social identity, a role that increases the body, as bearing the same identification and consumption.

Key words: *postmodernism, sociology, postmodernism, Zygmunt Bauman, the features of postmodernism, postmodern identity, postmodern society.*